

Wizyta przedstawicieli Urzędu Statystycznego oraz Ministerstwa Pracy Gruzji w GUS.

Zagadnienia dotyczące niepełnosprawności w spisach powszechnych

Największym badaniem, w którym zbierane są informacje o osobach niepełnosprawnych są spisy powszechne. Badanie inwalidztwa i niepełnosprawności w spisach powszechnych ma w Polsce bogatą tradycję. Inwalidztwo badano po raz pierwszy w spisie w 1921 roku. Pytania dotyczyły wówczas pewnych ułomności fizycznych, takich jak: ślepota, głuchota czy też brak kończyn. Po drugiej wojnie światowej do tematyki niepełnosprawności powrócono w spisach ludności w 1978, 1988 i 2002 roku.

Jednocześnie pragniemy podkreślić, iż w ramach spisów powszechnych do 2002 roku prowadzone były badania (na pełnej populacji osób) pozwalające ustalić liczbę i strukturę niepełnosprawnych (biologicznie, prawnie) w społeczeństwie polskim.

Uzyskane w spisach wyniki w zakresie niepełnosprawności pozwoliły na opis populacji osób niepełnosprawnych, ich charakterystykę demograficzno-społeczną, aktywność ekonomiczną (pracujący, bezrobotni, bierni zawodowo), status zatrudnienia, działalność zakładu pracy, zawód wykonywany, a także prezentację ekonomicznych i mieszkaniowych warunków życia gospodarstw domowych i rodzin z osobami niepełnosprawnymi na poziomie podziału terytorialnego kraju poniżej województw.

Również w Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań 2011 pozyskiwane były informacje o osobach niepełnosprawnych. Kontynuacja tematu niepełnosprawności w kolejnym spisie pozwoli na analizę w czasie tej bardzo ważnej ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia zbiorowości.

Metodologia pozyskiwania danych o osobach niepełnosprawnych w NSP 2011

Metodologia spisu powszechnego w 2011 r. oraz metoda pozyskiwania danych zostały określone w ustawie z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r. (Dz. U. Nr 47, poz. 277) wraz z aktami wykonawczymi do ustawy oraz przez Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań (Dz. Urz. UE L 218 13.08.2008, str. 14), przy czym Rozporządzenie Nr 763/2008 jest pierwszym aktem prawnym na skalę

europejską, który traktuje równorzędnie różne podejścia do przeprowadzania spisów ludności i mieszkań w krajach członkowskich Unii Europejskiej.

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 został zatem przeprowadzony metodą mieszaną, w odróżnieniu od wszystkich dotychczasowych spisów, które były przeprowadzane metodą tradycyjną z ewentualnym włączeniem badań reprezentacyjnych, rozszerzających zakres badanych w spisie tematów.

NSP 2011 został zrealizowany przy zastosowaniu metodologii, obejmującej przede wszystkim wykorzystanie administracyjnych źródeł danych (rejestrów i systemów informacyjnych) oraz pozyskanie danych bezpośrednio od ludności w ramach uzupełniających badań ankietowych, tzn.: poprzez badanie reprezentacyjne przeprowadzane w oparciu o formularz z szerokim zakresem tematów i pytań (formularz długi z ok. 100 pytaniami) oraz tzw. badanie pełne, przeprowadzane w oparciu o formularz krótki (16 pytań), przeznaczony dla wszystkich osób niewylosowanych do badania reprezentacyjnego.

Funkcjonujące w Polsce rejestry nie zawierają jednak wielu informacji, (m.in. o niepełnosprawności, poziomie wykształcenia itp.), mogących zaspokoić wprost potrzeby informacyjne samorządów i władz administracyjnych wszystkich szczebli podziału administracyjnego kraju, zaś ogólna liczba zrealizowanych w obu badaniach ankiet, tzn. uzyskanych przy pomocy formularza długiego i krótkiego nie pokrywa populacji kraju w takim stopniu, aby wymagane dane pozyskane za ich pomocą, a niemające swoich odpowiedników w rejestrach, mogły być wykorzystywane w sposób prosty i bezpośredni jako wyniki badania pełnego (podejście tradycyjne). Zatem zaprezentowane wyniki spisu 2011 dotyczące wielu obszarów tematycznych (w tym niepełnosprawności) w odniesieniu do całej ludności Polski zasadniczo uzyskiwane są w oparciu o wyniki badania reprezentacyjnego.

Badanie reprezentacyjne – w ramach NSP 2011 – zostało przeprowadzone na próbie losowej ok. 20% mieszkań w skali kraju. Zgodnie z teorią metody reprezentacyjnej to generalnie przed ustaleniem wielkości próby oraz wyborem schematu losowania określa się domeny, dla których wyniki badania powinny być reprezentatywne, tj. posiadać przynajmniej dobrą precyzję. W 20% badaniu reprezentacyjnym w NSP 2011 przyjęte zostało założenie, że dobrej jakości wyniki powinny być osiągnięte dla 379 powiatów w Polsce z

uwzględnieniem obszarów miejskich i wiejskich, dzielnic i delegatur największych pięciu miast w Polsce.

Jednostką losowania było mieszkanie, a dokładniej jego adres. Zbiór mieszkań, który stanowił podstawę do losowania próby został przygotowany w postaci odpowiedniego operatu losowania z „głębokim” warstwowaniem. Z uwagi na fakt, że przyjęta została zasada jednostopniowego losowania mieszkań, zastosowany schemat losowania oraz alokacja próby w poszczególnych powiatach (we wszystkich poprzednich spisach w badaniach reprezentacyjnych towarzyszących tym spisom stosowano losowanie dwustopniowe) – wspomniany operat wymagał szczególnego przygotowania.

W efekcie do badania reprezentacyjnego wylosowano ponad 2 744 tys. mieszkań spośród prawie 13,5 mln mieszkań znajdujących się w operacie losowania. Mieszkania były losowane z każdej z prawie 70,5 tys. warstw, zaś wielkość próby w poszczególnych warstwach wahała się od niemal 6% do ponad 49%.

Przygotowany operat losowania mieszkań z uwzględnieniem głębokiego warstwowania, bardzo duża próba losowa, jak również odpowiedni schemat doboru próby do badania oraz jej alokacja, gwarantowały pozyskanie dobrych jakościowo wyników (z dobrą precyzją) we wszystkich obszarach tematycznych, uwzględnianych w NSP 2011, co najmniej na poziomie powiatów.

Informacje o osobach niepełnosprawnych – zgodnie z przepisami ustawy z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r. - zbierane były w badaniu reprezentacyjnym, a ich pozyskiwanie odbywało się na zasadzie dobrowolności. Podejście takie uwarunkowane było przede wszystkim tym, iż Konstytucja RP (art. 51) nie dopuszcza pozyskiwania informacji o stanie zdrowia (w tym o niepełnosprawności) na zasadzie obowiązku. Informacje o niepełnosprawności pozyskane w spisie oparte były na deklaracji i subiektywnej ocenie respondenta oraz dotyczyły sytuacji w określonym momencie. Na pytania spisowe z tego zakresu informacji udzielały osoby dorosłe, które wyraziły na to zgodę, natomiast za dzieci odpowiedzi udzielali rodzice lub opiekunowie. Wyniki badania zostały uogólnione zgodnie z metodologią badania reprezentacyjnego przy wykorzystaniu populacji referencyjnej z badania pełnego.

Zgodnie z definicją przyjętą w spisach powszechnych **za osobę niepełnosprawną uważa się osobę**, która posiadała odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego

uprawniony lub osobę, która takiego orzeczenia nie posiadała, lecz odczuwała ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku (praca, nauka, zabawa, samoobsługa).

Zbiorowość osób niepełnosprawnych została podzielona na dwie podstawowe grupy:

- **osoby niepełnosprawne prawnie**, tj. takie, które posiadały odpowiednie, aktualne orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony (niezależnie od tego czy wydane do celów rentowych, czy pozarentowych),
- **osoby niepełnosprawne wyłącznie biologicznie**, tj. takie, które nie posiadały orzeczenia, ale odczuwały całkowicie, poważnie lub umiarkowanie ograniczoną zdolność do wykonywania czynności podstawowych dla ich wieku.

Kryterium zakwalifikowania danej osoby do zbiorowości osób niepełnosprawnych prawnie było:

- **dla osób w wieku 16 lat i więcej** – posiadanie aktualnego orzeczenia wydanego przez odpowiedni organ orzekający, ustalającego niezdolność do pracy, stopień niepełnosprawności, celowość przekwalifikowania lub inwalidztwo,
- **dla osób poniżej 16 roku życia** – posiadanie aktualnego orzeczenia o niepełnosprawności wydanego przez organ orzekający.

Bardzo ważną informacją poszerzającą wiedzę o osobach niepełnosprawnych prawnie była ich subiektywna ocena zdolności do wykonywania podstawowych czynności życiowych. Jest to o tyle istotne, że nie zawsze posiadane orzeczenie prawne (nawet najwyższego stopnia) jest odzwierciedleniem występujących ograniczeń w zwykłym, codziennym funkcjonowaniu.

Uwzględniając subiektywną ocenę osób niepełnosprawnych prawnie wyodrębniono spośród nich dwie subpopulacje:

- **osoby niepełnosprawne prawnie i biologicznie**, tj. takie osoby, które posiadały aktualne orzeczenie i jednocześnie deklarowały całkowicie, poważnie lub umiarkowanie ograniczoną zdolność do wykonywania czynności podstawowych,
- **osoby niepełnosprawne wyłącznie prawnie**, tj. osoby, które posiadały aktualne orzeczenie, natomiast nie deklarowały jakichkolwiek ograniczeń w wykonywaniu czynności podstawowych dla ich wieku.

Stosowany jest również podział wyodrębniający spośród ogółu osób niepełnosprawnych wszystkie osoby według ograniczenia sprawności i jego stopnia –

niezależnie czy posiadały orzeczenie prawne. Pozostałe osoby według tego grupowania zostały zaliczone do osób niepełnosprawnych nieodczuwających ograniczeń (niepełnosprawni wyłącznie prawnie).

Zakres tematyczny NSP 2011 w zakresie niepełnosprawności.

Większość z zadawanych pytań dotyczących niepełnosprawności była spójna metodologicznie z pytaniami z poprzednich spisów, co pozwoliło na porównywalność w czasie uzyskanych danych.

Nie zdecydowano się na wprowadzenie do spisu pytań z krótkiego zestawu pytań z propozycji Grupy Waszyngtońskiej.

W odniesieniu do poprzednich spisów w 2011 roku problematykę badawczą poszerzono o następujące informacje: czas trwania ograniczenia zdolności wykonywania zwykłych (podstawowych) czynności życiowych, a także o grupy schorzeń, które powodują ograniczenie czynności życiowych osób odpowiadających na pytania.

Pytanie 1. Czy z powodu problemów zdrowotnych (kalectwa lub choroby przewlekłej) ma Pan(i) ograniczoną zdolność wykonywania zwykłych czynności (nauka w szkole, praca zawodowa, prowadzenie gospodarstwa domowego, samoobsługa) trwającą 6 miesięcy lub dłużej?

*Odpowiedź na pytanie jest odpowiedzią subiektywną; jest to samoocena osoby odpowiadającej. W pytaniu tym rozróżnia się trzy stopnie ograniczenia zdolności do wykonywania czynności podstawowych: **całkowicie, poważnie lub umiarkowanie ograniczoną**. We wszystkich przypadkach chodzi o stany długotrwałe, tj. takie, które trwają lub przewiduje się, że będą trwały 6 miesięcy lub dłużej. Osobom nieodczuwającym ograniczenia zdolności do wykonywania podstawowych czynności życiowych, a także osobom, które odczuwają takie ograniczenia lub przewidują ich występowanie przez okres krótszy niż 6 miesięcy, należy zaznaczyć odpowiedź **nie**.*

1. tak, całkowicie ograniczoną
2. tak, poważnie ograniczoną
3. tak, umiarkowanie ograniczoną
4. nie, nie mam żadnych ograniczeń
5. nie chcę odpowiadać na to pytanie

Pytanie 2. Jak długo ma Pan(i) ograniczoną zdolność wykonywania zwykłych czynności?

Należy wybrać jedną z odpowiedzi określającą okres trwania ograniczenia zwykłych czynności życiowych w odniesieniu do momentu krytycznego spisu (31 marca 2011 r.).

1. od 6 miesięcy do 1 roku
2. od 1 roku do 5 lat
3. od 5 lat do 10 lat

4. 10 lat lub dłużej
5. nie chcę odpowiadać na to pytanie

Pytanie 3. Czy zdolność do wykonywania zwykłych czynności ograniczona jest ze względu na:

W odpowiedzi na pytanie proszę wybrać i zaznaczyć maksymalnie 3 główne przyczyny (nawet, gdy jest ich więcej) spowodowane schorzeniami i chorobami, które powodują ograniczenie zwykłych czynności życiowych (pytanie nowe w porównaniu do zadawanych w poprzednich spisach).

1. uszkodzenia i choroby narządu ruchu
2. uszkodzenia i choroby narządu wzroku
3. uszkodzenia narządu słuchu
4. schorzenia układu krążenia
5. schorzenia neurologicznego
6. inne schorzenia osobno nie wymienione
7. nie chcę odpowiadać na to pytanie

Pytanie 4. Czy posiada Pan/Pani aktualne orzeczenie ustalające niepełnosprawność, niezdolność do pracy lub inwalidztwo?

*Wszystkim osobom niezależnie od wieku i wcześniej udzielonych odpowiedzi posiadającym aktualne (ważne) orzeczenie (orzeczenia) – zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej, społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych – wydane przez odpowiedni organ orzekający, ustalające niezdolność do pracy, stopień niepełnosprawności, lub orzeczenie o niepełnosprawności (wydawane osobom do 16 roku życia – bez orzekania o stopniu), celowość przekwalifikowania lub inwalidztwo **należy zaznaczyć odpowiedź „1. tak”**.*

1. tak
2. nie
3. nie chcę odpowiadać na to pytanie

Pytanie 5. Jak zakwalifikowano tę niezdolność do pracy /niepełnosprawność/inwalidztwo?

Pytanie dotyczy wszystkich osób niezależnie od wieku, które odpowiedziały, twierdząc na pytanie 4 (zaznaczona odpowiedź „1. tak”). W zależności od posiadanego orzeczenia należy wybrać jedną z odpowiedzi o symbolach 1-4 w celu ustalenia stopnia niepełnosprawności/niezdolności do pracy/inwalidztwa. W przypadku posiadania 2 lub więcej orzeczeń – należy przyjąć orzeczenie o wyższym stopniu niepełnosprawności.

1. znaczny stopień niepełnosprawności lub całkowita niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji, lub I grupa inwalidztwa, lub długotrwała niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym z uprawnieniami do zasiłku pielęgnacyjnego,
2. umiarkowany stopień niepełnosprawności lub całkowita niezdolność do pracy, lub II grupa inwalidztwa;
3. lekki stopień niepełnosprawności lub częściowa niezdolność do pracy, lub celowość przekwalifikowania zawodowego, lub III grupa inwalidztwa, lub długotrwała

niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym bez uprawnień do zasiłku pielęgnacyjnego;

4. niepełnosprawność dla osób do 16 roku życia

5. nie chcę odpowiadać na to pytanie

Techniki zbierania danych w NSP 2011

W spisie 2011 wykorzystywane formularze dostępne były wyłącznie w formie elektronicznej. Formularz do badania reprezentacyjnego miał bardzo szeroki zakres tematyczny (ponad 100 pytań) i był podzielony na moduły tematyczne (10 modułów).

Formularze elektroniczne były dostępne w trybie *on-line*. Formularze zostały przygotowane w wersji aplikacji na urządzenia przenośne typu *handheld* – dla ankietera/rachmistrza, w celu przeprowadzenia bezpośredniego wywiadu.

Odpowiednia aplikacja formularzowa dostępna na terminalu mobilnym bądź poprzez przeglądarkę internetową weryfikowała poprawność wypełniania formularza, m.in. poprzez kontrolę logiczno-rachunkową. *Elementem aplikacji elektronicznej były słowniki funkcjonujące przy pytaniach w poszczególnych obszarach tematycznych: edukacji, aktywności ekonomicznej, kraju obywatelstwa i urodzenia, migracji, przynależności narodowo-etnicznej, języka i wyznania. Przy niektórych słownikach istniała możliwość swobodnego zapisu słownego. Dodatkowo w części adresowej formularzy elektronicznych podłączony był słownik TERYT.*

Należy dodać, że była również możliwość wypełnienia formularza do badania reprezentacyjnego przez Internet. Jednak ze względu na szeroki zakres tematyczny niewiele osób zdecydowało się na taką metodę spisu.

Oprócz wywiadów przeprowadzonych przez rachmistrzów spisowych z wykorzystaniem urządzeń typu hand-held (metoda CAPI), oraz samospisu internetowego (CAII) w spisie zastosowano jeszcze dodatkowy kanał zbierania danych: wywiady telefoniczne (metoda CATI). Kanał CATI był efektywny w przypadku badania pełnego z mniejszą ilością pytań, a tym samym z krótszym czasem niezbędnym do przeprowadzenia badania. W przypadku badania reprezentacyjnego już na etapie prac przygotowawczych postanowiono, że metodą CATI można jedynie uzupełniać dane zebrane metodą CAII. Powodem takiego rozwiązania były:

- obszerność formularza (długi czas trwania wywiadu),
- szeroki zakres wprowadzanych informacji,

- złożona logika powiązań pomiędzy pytaniami.

Zastosowane rozwiązania miały przede wszystkim zmniejszyć koszty spisu oraz obciążenie osób objętych spisem, przy jednoczesnym zachowaniu dobrej jakości wyników spisu.

Upowszechnianie danych

W upowszechnianiu wyników spisu ludności i mieszkań 2011 są wykorzystywane następujące sposoby:

1. publikacje tabelaryczno-analityczne oraz analityczne,
2. udostępnianie danych na nośnikach informatycznych
3. udostępnianie danych przez Internet,
4. Bank Danych Lokalnych (BDL),
5. bezpośredni dostęp do wynikowych informacji statystycznych – w Analitycznej Bazie Mikrodanych (ABM) poprzez Aplikację Użytkowników Zewnętrznych (AUZ)
6. Portal Geostatystyczny

Dane o osobach niepełnosprawnych oraz ich gospodarstwach domowych i rodzinach opracowane w oparciu o wyniki NSP 2011 wraz z metodologią oraz komentarzem analitycznym dostępne są w wersji elektronicznej na stronie internetowej GUS pod adresem:

<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/narodowy-spis-powszechny-ludnosci-i-mieszkan-2011/ludnosc-i-gospodarstwa-domowe-stand-i-struktura-spoeczno-ekonomiczna-czesc-i-ludnosc-nsp-2011,2,1.html> oraz

<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/narodowy-spis-powszechny-ludnosci-i-mieszkan-2011/ludnosc-i-gospodarstwa-domowe-stand-i-struktura-spoeczno-ekonomiczna-czesc-ii-gospodarstwa-domowe-,29,1.html>

Notatka opracowana przez:

Annę Wysocką

*Naczelnika Wydziału Analiz Demograficzno – Społecznych i Rynku Pracy w Departamencie
Badań Demograficznych i Rynku Pracy GUS*